

*Мурзабекова Ж.Т., Насбекова С.К., Умиркулова А.Г.***ЖАРАНДЫК ПРОЦЕССТЕ СОТТУК ЭКСПЕРТИЗАНЫ
ДАЙЫНДОО***Мурзабекова Ж.Т., Насбекова С.К., Умиркулова А.Г.***НАЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ
В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ***J.T. Murzabekova, S.K. Nasbekova, A.G. Umirkulova***APPOINTMENT OF JUDICIAL EXPERTISE
IN THE CIVIL PROCESS**

УДК: 347.948 (575.2) (043.3)

Жарандык процессте буюмдук далилдердин бири болуп экспертиза эсептелет. Эксперттик жол менен атайын таанууларды өздөрү таап чыгуусун жана, эреже катары, татаал жабдууларды талап кылдуучу предметтердин касиети белгиленет. Учурда соттук экспертизанын көптөгөн проблемалары чечилбеген бойдон калууда. Алардын арасында атайын таанууларды пайдалануунун башка формаларынан экспертизанын айырмасы, эксперттин бүтүмүнүн далилдик маңызын аныктоо, процесстеги экспертизанын функциялары жана практикалык жактан колдонулган далил катары эксперттик бүтүм менен туура колдонууга жол берүүчү башкалар сыяктуу проблемалар бар. Соттук экспертизаны дайындоо тартибин ченемдик жактан жөнгө салуу ишке катышуучу жактардын укуктарын сактоодо олуттуу мааниге ээ. Ал баарынан мурда, ишке катышуучу жактардын дал өздөрүнө далилдөө түйшүгү жана аны ишке ашыруу менен байланышкан процессуалдык укуктар жүктөлгөндүгү менен шартталган. Мындан тышкары, жарандык процесс, атаандашуучулук катарында болуу менен, тараптардын процессуалдык тең укуктуулук принциптеринде курулат. Ушуга байланыштуу, изилдөөнүн негиздери, экспертизаны дайындоонун негиздери, максаты жана тартиби актуалдуу болуп саналат.

Негизги сөздөр: соттук экспертиза, экспертизаны дайындоо, далилдөө, жол берүүчүлүк, сот, эксперттин бүтүмү, эксперт, изилдөө.

Одним из вещественных доказательств в гражданском процессе является экспертиза. Экспертным путем устанавливаются свойства предметов, требующие для своего выявления специальных познаний и, как правило, сложного оборудования. В настоящее время многие проблемы судебной экспертизы остаются не разрешенные. Среди них такие проблемы, как отличие экспертизы от других форм использования специальных познаний, определение доказательственной сущности заключения эксперта, функции экспертизы в процессе и другие, практическое применение которых позволит правильно распорядиться экспертным заключением как доказательством, избежать

ошибок при назначении экспертизы. Нормативное регулирование порядка назначения судебной экспертизы имеет важное значение для соблюдения прав лиц, участвующих в деле. Это обусловлено, прежде всего, тем, что именно на лиц, участвующих в деле, возложено бремя доказывания и процессуальные права, связанные с его реализацией. Кроме того, гражданский процесс, будучи состязательным, строится на принципах процессуального равноправия сторон, что включает, в том числе, равные возможности для участия в сборе, исследовании и оценке доказательств. В связи с этим, исследование основания, цели и порядка назначения экспертизы является актуальным.

Ключевые слова: судебная экспертиза, назначение экспертизы, доказательство, допустимость, суд, заключение эксперта, эксперт, исследование.

One of the material evidence in the civil process is an examination. Using expert methods, the properties of objects are established that require special knowledge and, as a rule, sophisticated equipment for their identification. Currently, many forensic issues remain unresolved. Among them are such problems as the difference between examination and other forms of using special knowledge, determining the evidentiary nature of the expert's opinion, the functions of examination in the process, and others, the practical application of which will make it possible to correctly dispose of the expert opinion as evidence, and to avoid errors in the appointment of the examination. The regulatory framework for the appointment of a forensic examination is important for the observance of the rights of persons involved in the case. This is primarily due to the fact that it is on the persons participating in the case that the burden of proof and the procedural rights associated with its implementation are assigned. In addition, the civil process, being adversarial, is based on the principles of procedural equality of the parties, which includes, inter alia, equal opportunities for participation in the collection, investigation and evaluation of evidence. In this regard, the study of the basis, purpose and procedure for the appointment of the examination is relevant.

Key words: forensic examination, appointment of examination, evidence, admissibility, court, expert opinion, expert, research.

Кыргыз Республикасынын Жарандык-Процесстик кодексинин (мындан ары – КР ЖПК) 93-беренесине ылайык, атайын таанууларды талап кылуучу маселелердин ишин карап чыгуу үчүн келип чыккандарды чечмелөөгө сот, тараптардын өтүнүчү же өзүнүн демилгеси боюнча экспертиза дайындайт. Зарылчылык келип чыккан учурда, бир нече экспертиза дайындалышы мүмкүн. Соттук экспертизаны дайындоонун максаты, негиздери жаана тартиби, ошондой эле экспертизаны дайындоого байланыштуу ишке катышуучу жактардын укуктары КР ЖПК 93-бер. аныкталган.

Ф.Д. Дадашева ЖПК боюнча соттук экспертизаны дайындоонун максатын туюндуруу толук эмес болорун көрсөтөт [1, 37-б.]. Мыйзам чыгаруучу экспертиза жүргүзүлө турган кырдаалдарды кенири сүрөттөйт. «Атайын таанууларды талап кылуучу маселелер келип чыккан учурда» сотко эксперт сыяктуу эле адистерге кире турган маалыматтуу жактардын көмөктөшүүсү талап кылынмак. Эгер келип чыккан маселени маалыматтуу адамдан кеңеш алуу (чечмелөө) жолу менен чечүүгө боло турган болсо, сот адисти чакырат; же маселени чечүү үчүн изилдөө талап кылына турган болсо, сот аны өткөрүүнү экспертке тапшырат (тактап айтканда, экспертиза дайындайт). Бул жактардын процессуалдык ишмердүүлүгү дал ушул изилдөөнүн болгондугу же болбогондугу менен айырмаланат (адис изилдөөлөрдү жүргүзбөйт).

Ушундай түрдө, ЖПКда, өзөктүү учуру, соттук экспертизаны дайындоо максаттардан адисти тартуу максатын чектөөчү – изилдөө жүргүзүү зарылчылыгы көз жаздымда калган. Бул кемчилик түшүнүктөрдө чаташууларга алып келет жана соттук экспертизаларды дайындоо практикасына терс таасирин берет.

Ушуга байланыштуу жарандык процессуалдык укук илиминде М.Н.Чернова тарабынан ЖПКга өзгөртүүлөрдү киргизүү сунушталган. Ал экспертизаны дайындоонун шарттарын кийинкидей редакцияда баяндаган: «ишти кароонун жүрүшүндө ар кандай илим, техника, искусство, өнөрчүлүк тармактарында атайын билимдердин колдонулушу менен изилдөөнү талап кылуучу маселелер келип чыккан учурда, сот экспертиза дайындайт» [2, 11-б.].

Келтирилген туюнтмадан экспертизаны дайындоо объективдүү түрдө зарыл болгон учурларды так аныктоого жол берет деген ой жаралат. Мындай кырдаал бир эле убакта эки кырдаалдын болгондугу менен мүнөздөлөт:

1) Илим, техника, искусство, өнөрчүлүктүн ар кандай тармактарында атайын билимдерди колдонуучу талап кылуучу маселе;

2) Аталган маселеге жооп берүү үчүн изилдөө

жүргүзүүнүн зарылчылыгы.

Негизи, сот тарабынан соттук экспертиза дайындала турган учурларды аныктоо проблемасы, иш жүзүндө дайыма кыйынчылык жаратып келген. Ал процессуалдык укук теориясында дагы көп жылдардан бери талаш-тартыштуу болуп саналат. Көптөгөн окумуштуу-процессуалисттер өздөрүнүн иштеринде соттук экспертизаны милдеттүү түрдө жүргүзүү учурларынын тигил же бул формасында бекитүүнүн максаттуулугу жөнүндө жыйынтыкка келишкен.

Айрымдары экспертиза жүргүзүү милдеттүү болгон иштердин категорияларынын тизмегин мыйзамда көрсөтүү зарыл деп эсептешет [3, 81-б.]. Башкалары (мисалы, Т.В. Сахнова) аталган маселени жалпысынан: иштердин өзүнчө категорияларына карата – процедуралык денгээлде эмес, милдеттүү түрдө экспертиза дайындоонун критерийлерин (негиздемелерин) аныктоо жолу аркылуу мыйзам менен жөнгө салынышын сунуштайт [4, 103-б.].

Авторлор В.М. Желтов менен Е.Н. Холопова дагы соттук-психологиялык экспертизаны дайындоо жана өндүрүштүн милдеттүүлүгүн мыйзам менен жөнгө салуу проблемасын белгилешет [5, 65-б.]. Алар Т.В. Сахновага кошулуу менен, иштердин белгилүү бир категорияларына байлабастан экспертиза жүргүзүү зарылдыгынын жалпы критерийлерин белгилөөнү сунушташат.

Войтович В.Ю. жана Войтович В.В. бул проблеманы кайсы бир иштердин категорияларына байлабастан «соттук экспертиза өндүрүшүнүн кырдаалын» [6, 37-б.] жалпы түрдө аныктоо менен, башкачараак өңүттө чечүүнү сунушташат.

Келтирилген мамилелердин акыркысына кошулабыз. Экспертизаны дайындоо объективдүү түрдө зарыл болгон учурларда, сот талаштардын так категорияларын чектебестен, жалпы-жонунан регламенттелүүгө тийиш.

Учурда бул маселе толугу менен соттун кароосуна калтырылган, бул дайыма эле өзүн актай бербейт: судья дайыма эле иштин жагдайын жана экспертизаны дайындоонун зарылдыгын объективдүү баалоого күчү жете бербейт. Биринчи инстанциядагы сот экспертизаны жүргүзүүсүз чечим чыгарат, ал эми кассациялык кайрадан кароо стадиясында чечим соттук экспертизаны жүргүзүү үчүн ишти жаңыдан кароого багыттап, чечимди жокко чыгарылат.

Илимде сот экспертизаны дайындай турган негиздердин тутуму иштелип чыккан [7, 97-б.]. М.В.Жижинанын соттук экспертизаны дайындоонун негиздери жөнүндөгү пикири кыскача берилген [8, 30-б.] ал бир эле убакта эки шарттын болушун, -

талаш-тартышты чечүү үчүн баштапкы фактынын маанилүүлүгү менен атайын билимди колдонуунун зарылдыгын (башкача айтканда, далилдин келечегине тийиштүүлүгүн) жетишээрлик деп эсептейт.

Экспертиза соттун же судьянын аныктоосу менен дайындалат. КР «Соттук-эксперттик иш жөнүндө» мыйзамынын (мындан ары – КР «СЭИ жөнүндө» мыйзамы) 2-бер. ылайык, соттук эксперт – илим, техника, искусство же өнөрчүлүк жаатында атайын билимдерге ээ, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык ага соттук экспертизаны жүргүзүү тапшырылган, иштин бүтүшүнө кызыкдар болбогон адам. КР «СЭИ жөнүндө» мыйзамынын 14-бер. ылайык, соттук эксперт катары мамлекеттик соттук эксперт, мамлекеттик эмес соттук эксперт же атайын керектүү билимге ээ башка адам соттук эксперт боло алат. Мамлекеттик жана мамлекеттик эмес соттук эксперт болуп өзүнүн кызматтык милдеттерин аткаруу тартибинде соттук экспертиза жүргүзүүчү соттук-эксперттик уюмдун кызматчысы эсептелет. Мамлекеттик соттук эксперт укук коргоо органдарынын түзүмдөрүнүн эксперттеринен сырткаркылар мамлекеттик кызматкер болуп эсептелбейт.

Кайсы бир соттук-эксперттик уюмдун штатында турбаган, соттук эксперт катары ишке катышуу үчүн тартылган жак, КР мыйзамдарына ылайык, аны дайындаган органдын тапшырууларын аткаруу тартибинде соттук экспертизаны жүргүзөт. Мыйзам экспертке карата кесиптик жана квалификациялык талаптарды дагы коет. Мыйзам менен экспертке карата кесиптик жана квалификациялык дагы талаптар коюлат. Ушундайча, КР «СЭИ жөнүндө» мыйзамдын 15-бер. ылайык, атайын билимдерге ээ Кыргыз Республикасынын жараны болушу мүмкүн.

Мамлекеттик жана мамлекеттик эмес соттук-эксперттик уюмдарда эксперт кызмат ордун конкреттүү эксперттик адистик боюнча кийинки даярдыктарды өткөн жана жогорку кесиптик билимге ээ жаран ээлей алат. Эксперттердин кесиптик даярдыгынын деңгээлин аныктоо, эксперттик-квалификациялык комиссиялар тарабынан ишке ашырылат. Эксперттердин кесиптик даярдыгынын деңгээли ар бир 5 жыл сайын кайрадан каралат.

Мындан тышкары, соттук эксперттер компетенттүүлүгүн сертификациялоодон ар бир 5 жылда өткөрүлөт. Квалификациялык сынактарды кабыл алуу жана белгилүү бир эксперттик адистик боюнча соттук эксперттин компетенттүүлүгүн тастыктаган тастыктаманы берүү эксперттик-квалификациялык комиссиялар тарабынан ишке ашырылат [9].

Соттук экспертизаны өндүрүүдө эксперт көз карандысыз болот, ал соттук экспертизаны дайындаган кайсы бир органдан же адамдан, тараптардан жана иштин чыгуусуна кызыкдар болгон башка жактардан көз каранды абалда боло албайт. Эксперт өзүнүн атайын билимдерине ылайык жүргүзгөн изилдөөлөрүнүн жыйынтыгына негизделүү менен бүтүм чыгарат.

Соттор, судьялар, алдын-ала текшерүү органдары, аны өткөрүүчү жактар, тергөөчүлөр жана прокурорлор, ошондой эле башка мамлекеттик органдар, уюмдар, бирикмелер жана башка адамдар тарабынан процесстин кайсы бир катышуучусунун пайдасына же башка адамдардын кызыкчылыгында жыйынтык алуу максатында экспертке таасир берүүгө жол берилбейт. Экспертке таасир берүүгө күнөөлүү жактар, КР мыйзамдарына ылайык жоопкерчиликке тартылат.

Мамлекеттик эксперттик иштер принцибинин негизиндеги теория [10], ошондой эле эксперттик бөлүү үчүн негиздер, бир катар талаптарды бөлүп чыгарат, алар эксперт катары тартылуучу жакка тагылат. Аларга: компетенттүүлүк; көз карандысыздык; калыстык кирет.

Компетенттүүлүк терең билимдүүлүк менен кесиптик жактан мыкты даярдыкты билдирет. Алар экспертке анын адистигинин алкагында маселелерди чечүүгө жол берет. Эксперттик ишке карата тарыраак мааниде, белгилүү бир түркүмдөгү жана түрдөгү экспертизалардын теориясы менен методикасына ээлик кылуу катары аныкталышы мүмкүн [11, 79-б.].

Көз карандысыздык органдан же сот экспертизасын дайындаган жактан, тараптардан же иштин чыгышына кызыкдар башка жактардан кызматтык же башка көз карандуулуктун (учурда же буга чейин) жоктугун билдирет. Эксперттин көз карандысыздыгынын принциби анын процессуалдык өз алдынчалуулугунан келип чыгат, ал өзүнүн атынан жана жеке жоопкерчилигинен (жалган жыйынтык чыгаргандыгы үчүн жазык жоопкерчилиги) бүтүм чыгарууда чагылдырылат. И.И. Лодыженская акыйкат белгилегендей, «эксперт экспертизалоодо [12, 82-б.] экспертизаны дайындаган адамдан көз каранды болбогондой эле, анын жыйынтыктарына кызыкдар болгон процесстин катышуучуларынан дагы көз каранды болбойт».

Эксперттин калыстыгы иштин чыгышына жеке (түздөн-түз же кыйыр) кызыкчылыгынын, ошондой эле жыйынтык чыгарууда анын объективдүүлүгүнө шек келтирүүчү башка жагдайлардын жоктугу катары түшүндүрүлөт.

Адабиятты жана эксперттин ишин жөнгө салуучу мыйзамдардын ченемдерин талдоо, жарандык сот өндүрүшүндө эксперттин иши бир түрдүү эместиги,

ал: изилдөөчүлүк ишмердүүлүк жана соттук териштирүүдөгү эксперттин иши эки формага ээ экендиги туурасында жыйынтык чыгарууга шарт түздү.

Эки стадиянын ичинен ар биринде эксперттин иши жана анын ишке ашыруунун жыйынтыгы айырмаланат. Изилдөөнү жүргүзүү жана эксперттин бүтүмүн даярдоо боюнча ишти сот адилеттигине аракеттешүүчү эксперттик (кесиптик) форма катары атоого болот. Мында эксперт сот жана ишке катышуучу жактар менен дагы азыраак өз ара аракеттешет, башкысы өзүнүн кесиптик билимдери менен тажрыйбасын иш жүзүндө пайдаланат.

Бул этапта эксперттин ишинин башкы максаты – изилдөө жүргүзүп, жаңы далилди (эксперттин бүтүмүн) алуу. Эксперт өзүнүн жеке тажрыйбасы жана билиминин артынан, жакшыраак жыйынтыкка жетишүү үчүн берилген материалдарды изилдөөгө болгон методиканы жана мамилени өз алдынча (эркин) тандайт.

Соттук отурумдагы эксперттин иши изилдөөнүн жүрүшү жөнүндө түшүндүрмөлөрдү жана чыгарган жыйынтыктарын, ошондой эле соттун жана ишке катышуучу жактардын суроолоруна жооп берүүнү камтыйт. Бул этаптагы эксперттин ишинин максаты – сотко жана ишке катышуучу жактарга жардам берүү, изилдөөнүн ой ыраатын, эксперт тарабынан чыгарылган жыйынтыктардын, мүнөздөмөнүн мотивин жана колдонгон методиканын, техникалык каражаттардын ж.б. тактыгын ачыктоо. Бул этапта эксперт көбүнесе процессуалдык – ал сот адилеттигине аракеттешүүчү жак катары роль аткарат. Ишке катышуучу башка жактар менен катар, эксперт тартипти сактайт жана процессти жетектеген төрагалык кылуучу сотко баш ийет.

Эксперттер сот адилеттигин ишке ашырууга аракеттешүүчү процесстин катышуучуларынын тобуна кирет. Экспертиза өткөрүүнү ишенип берген жактын кесиптик билимдерине негизделген экспертизаны өткөрүүнүн маанилүүлүгүн эске алуу менен, мыйзамда каралган четтетүү үчүн негиздерден тышкары, процессуалдык абалынын спецификасы менен шартталган эксперти четтетүү үчүн кошумча негиздер дагы бекитилет.

Учурда соттук экспертиза жарандык иштердин санынын көбүнө карап дайындалат жана көп учурда экспертизанын жыйынтыктарынан иш боюнча соттун акыркы чечими көз каранды болот. Аны менен бирге, соттук чечимдердин көбү жогорку инстанциялар тарабынан негизсиз катары жокко чыгарылат, ал сот тарабынан экспертиза дайындалбагандыктан болот, болбосо аны дайындоо негиздүү чечим чыгаруу үчүн

зарыл болгон, же болбосо бул экспертизага тиешеси бар ишке катышуучу жактардын өтүнүчү боюнча дайындалгандар сот тарабынан жокко чыгарылган.

Мисал катары кийинки учурду келтирүүгө болот: А. аттуу жаран Р. аттуу жаранга ал 2 млн. сомго саткан үйдү сатып алуу-сатуу келишимин жараксыз деп таануу жөнүндө доо менен кайрылган. Доогер ага жоопкер акча төлөбөгөндүгүн жана нотариалдык кеңседе күбөлөндүрүлгөн келишимдин мазмуну менен тааныштырбагандыгын көрсөткөн. Доогер үйдү сатып алуу-сатуу учурунда анын психикалык абалын талдоо үчүн соттук-психиатриялык экспертиза дайындоо жөнүндө өтүнүчүн берген. Сот аны өз аракеттерин көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган оорусу бардыгы тууралуу маалыматтар иште болбогондугуна шилтеме берүү менен өтүнүчтү канааттандырган эмес. Бирок, патофизиология клиникалык лабораториясынын жетекчилигинин, медицина илимдеринин доктору Г.нын, А. аттуу жарандын жүрүм-туруму соттук-психиатриялык экспертиза жүргүзүүгө негиз берери тууралуу каты иштин материалдарында болгон. Сот муну көңүл сыртында калтырып, анын жыйынтыгында анын чечими негизсиз катары жокко чыгарылган.

Жогоруда баяндалгандардан улам, аталган иштин авторлору экспертиза дайындоо жана соттун чечиминен тышкары иште катышуучу жактар тарабынан экспертиза дайындоо жөнүндө аныктоо тууралуу өтүнүчтү канааттандыруудан баш тартуу жөнүндө соттун аныктоосуна даттануу мүмкүнчүлүгүн мыйзамдарда караштыруу максатка ылайык келет деген жыйынтыкка келишет. Экспертиза дайындоо жөнүндө аныктамага даттануу жалпы жонунан экспертиза өндүрүшүн токтото турбашы керек, бирок, жогорку инстанциядагы сот тарабынан экспертизанын мыйзамсыздыгы же негизсиздигин тааныган учурда, ал дайындалбаган катары таанылууга тийиш, бул бардык мүмкүн болуучу юридикалык кесепеттерди жокко чыгармак. Мындай жаңылык киргизүү соттордун ишин жөнөкөйлөштүрүп, аларды жокко чыгарылган иштерди кайрадан карап чыгуу зарылчылыгынан арылтмак.

Адабияттар:

1. Дадашева Ф.Д. Проблемы правового регулирования судебно-медицинской экспертизы в гражданском процессе: ю.и.к. дисс. - М., 2002. - 153-б.
2. Чернова М.Н. Заключение эксперта как доказательство в арбитражном процессе. Юр. илим. канд. окум. дараж. изд. алуу үчүн жаз. дисс. авторефераты. - М., 2015.
3. Коваленко А.Г. Исследование средств доказывания в гражданском судопроизводстве. - Саратов, 1989. - 81-б.

4. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза. - М.: Городец, 1999. - 103-104-бб.
5. Желтов В.М., Холопова Е.Н. Судебно-психологическая экспертиза по гражданским делам: правовое регулирование и правоприменительная практика (монография). - Калининград: РФ ФКК КПИ, 2007. - 65-б.
6. Войтович В.Ю., Войтович В.В. Роль экспертных исследований в гражданском и арбитражном процессах. - Ижевск: «КнигоГрад», 2009. - 37-б.
7. Духно Н.А., Корухов Ю.Г., Михайлов В.А. Судебная экспертиза по новому законодательству России (в уголовном, гражданском, арбитражном, административном процессах). - М.: МИИТ Юридикалык институту, 2003. - 290-б.
8. Жижина М.В. Назначение криминалистической экспертизы документов в арбитражном процессе. - М., 2002. - 30-б.
9. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-ж. 1-ноябрьдагы токтому менен бекитилген Эксперттик-квалификациялык комиссия жөнүндө Жобо.
10. Треушников М.К. Судебные доказательства. - М.: «Городец» Басмакана үйү, 2004. - 198-б.
11. Карлов В.Я. Судебная экспертиза в уголовном процессе РФ: окуу куралы. - М.: «Экзамен» басмаканасы, 2008. - 90-б.
12. Лодыженская И.И. К вопросу об участии «сведущих лиц» в современном судопроизводстве // Теория и практика судебной экспертизы. - 2011. - №1. - 82-86-бб.